

Azerbaycan'da Ulusal Kimlik İnşası ve Karabağ Savaşlarının Etkisi

Beyrak TARLANSOY¹

Öz: Azerbaycan'da ulusal kimlik, tarihi olaylar, kültürel gelenekler ve jeopolitik dinamiklerden oluşan zengin bir ağ ile karakterize edilen çok katmanlı bir olgudur. Yirminci yüzyılın sonlarında başlayan ve son yıllarda önemli ölçüde tırmanan Karabağ savaşları, Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde ve pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu makale, Karabağ savaşlarının derin etkisine odaklanarak Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasının karmaşık sürecini analiz etmektedir. Karabağ savaşlarının ulusal kimlik üzerindeki etkisi, siyasi söylem, eğitim reformları ve medya temsilleri gibi çeşitli boyutlarda analiz edilmektedir. Ayrıca, savaşların ulusal anlatılara nasıl yerleştirildiği ve bu anlatıların Azeriler arasında birlik ve vatanseverlik duygusunu teşvik etmek için nasıl yayıldığı da incelenmektedir. Karabağ konusundaki çatışma sadece ulusal bilinci arttırmakla kalmamış, aynı zamanda geçmiş mücadelelerin ve egemenlik arayışının kolektif hafızasını da yoğunlaştırmıştır. Müfredat, Karabağ bölgesinin tarihi önemini ve savaşlarda mücadele edenlerin kahramanlıklarını vurgulayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Hem devlet kontrolündeki hem de bağımsız medya, halkın algılarını şekillendirmede ve direniş ve ulusal gururu merkeze alan kolektif bir kimliği teşvik etmede önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma aynı zamanda devlet kurumlarının ve sivil toplumun bu ulusal anlatıların sürdürülmesindeki rolünü de incelemektedir. Bu unsurların kapsamlı bir analizi yoluyla makale, çatışma ve kimlik oluşumu arasındaki dinamik etkileşimi aydınlatmakta ve Karabağ savaşlarının ulusal birlik için nasıl bir katalizör görevi gördüğünü, Azerbaycan toplumunun dokusuna nasıl bir dayanıklılık ve egemenlik duygusu yerleştirdiğini göstermektedir. Savaş, hafıza ve kimliğin kesişim noktalarını inceleyen bu çalışma, devam eden toprak anlaşmazlıkları bağlamında ulusal kimlik oluşumunun ve çatışmanın toplumsal uyum üzerindeki kalıcı etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulus Kimlik, Ulus İnşası, Karabağ Savaşları, Azerbaycan Ulusal Kimliği.

National Identity Construction in Azerbaijan and the Impact of the Karabakh Wars

Abstract: National identity in Azerbaijan is a multi-layered phenomenon characterised by a rich web of historical events, cultural traditions, and geopolitical dynamics. The Karabakh wars, which began in the late 20th century and have escalated significantly in recent years, have played a crucial role in shaping and consolidating Azerbaijani national identity. This article analyses the complex process of national identity construction in Azerbaijan, focusing on the profound impact of the Karabakh wars. The impact of the Karabakh wars on national identity is analysed in various dimensions, such as political discourse, educational reforms, and media representations. It also examines how the wars are embedded in national narratives and how these narratives are disseminated to foster a sense of unity and patriotism among Azerbaijanis. The conflict over Karabakh not only heightened national awareness, but also intensified the collective memory of past struggles and the quest for sovereignty. The curricula have been restructured to emphasise the historical significance of the Karabakh region

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, beyrak.tarlansoy@ogr.iu.edu.tr / ORCID 0009-0002-5769-2098.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 06-08-2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 12-08-2024

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1528827>

and the heroism of those who fought in the wars. Both state-controlled and independent media have played an important role in shaping public perceptions and promoting a collective identity centred on resistance and national pride. This study also examines the role of state institutions and civil society in perpetuating these national narratives. Through a comprehensive analysis of these elements, the article illuminates the dynamic interplay between conflict and identity formation and demonstrates how the Karabakh wars served as a catalyst for national unity, embedding a sense of resilience and sovereignty in the fabric of Azerbaijani society. By examining the intersections of war, memory, and identity, this study contributes to a deeper understanding of national identity formation in the context of ongoing territorial disputes and the lasting effects of conflict on social cohesion.

Keywords: Nation Identity, Nation Building, Karabakh Wars, Azerbaijan National Identity.

GİRİŞ

Ulusal kimlik inşası çeşitli tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal faktörlerden etkilenen karmaşık bir süreçtir. Azerbaycan’da bu sürece özellikle Karabağ bölgesindeki çatışmalar damgasını vurmuştur. Azerbaycan’ı Ermenistan ve yerel Ermeni güçleriyle karşı karşıya getiren Karabağ Savaşları, Azerbaycan ulusal kimlik algısı üzerinde derin bir etki yaratmıştır. 1980’lerin sonunda başlayan ve 1990’larda dramatik bir şekilde derinleşen ve periyodik olarak yeniden ortaya çıkan bu çatışmalar, Azerbaycanlıların kolektif bilinci ve ulusal hafızasını ciddi şekilde etkilemiştir (Asker, 2021a).

Azerbaycan’ın ulusal kimliği, yabancı egemenliği ve direniş dönemleri sonucunda elde edilen egemenlik ve tanınma mücadeleleri tarihi boyunca şekillenmiştir. Karabağ Savaşları, algılanan bir tehdit karşısında güçlü ve birleşik bir ulusal kimliğe duyulan ihtiyacı yeniden teyit ederek bu dinamikleri daha da şiddetlendirmiştir (Asker ve Özpınar, 2021). Savaşlar aynı zamanda ulusal birlik ve dayanışma duygusunu tetiklerken, yüzyıllar öncesine dayanan tarihi anıları ve şikayetleri de yeniden canlandırmıştır. Karabağ savaşlarının Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasını nasıl etkilediğini incelemekte ve bu sürecin tarihsel, kültürel ve psikolojik yönlerini vurgulanmaktadır. Bu çatışmaların ulusal anlatıyı, hükümet politikalarını ve bireysel algıları nasıl etkilediğini araştırırken, Azerbaycan’da kimlik ve kolektif hafızaya ilişkin çağdaş perspektifleri de dikkate alacağız.

Bu savaşlar, yalnızca toprak bütünlüğü ve egemenlik mücadelesi olarak kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan halkının kolektif hafızasında önemli bir yer edinmiş ve ulusal kimliğin yeniden pekişmesinde önemli rol oynamıştır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Ulusal kimlik ve savaş, ulusların tarihini derinden etkileyen ve birbiriyle karmaşık bir ilişki ağı örerek iç içe geçmiş iki olgudur. Ulusal kimlik, bir topluluğun üyelerinin paylaştığı ortak aidiyet duygusunu ifade eder. Bu aidiyet duygusu, kültürel, tarihsel ve sembolik sınırlarla tanımlanır ve genellikle topluluğun kendini diğer gruplardan ayırma ihtiyacından kaynaklanır. Benedict Anderson, “hayali cemaatler” kavramıyla ulusları, insanların zihinlerinde var olan ve bu hayali

topluluklar aracılığıyla ortak bir kimlik hissi yaratan gruplar olarak tanımlanmaktadır (Anderson, 2004).

Her bir kimlik, bir şeyin tanımlanmasıdır. Bu tanım aynı, benzer, farklı şeyleri dikkate alarak inşa edilen bir çerçeveyi temsil eder. Bu bağlamda, bazı şeyler tanımlanan şeye dahil edilirken diğerleri dışarıda bırakılmaktadır. Bu ise tanımlanan şeyin sınırlarının çizilmesine neden olmaktadır (Vatandaş, 2004: 9).

Ulusal kimlik aynı zamanda ötekilerin açıklanması açısından bir anlam taşır. Yani, bizler farklı köklere sahip ötekilere karşı tanımlanırız. Poole'un yorumuna göre ulusal kimlik, bir öz farkındalık oluşturmaktadır (Poole, 1993: 129). Giddens'a göre ise, ulusal kimlik her zaman belirli bir içeriğe sahip değildir. Giddens, ulusal kimliğin siyasi ve ekonomik güç sahibi olan bölgesel-idari kategori olan ulus devletle ilgili inşa edildiğini belirtir (Giddens, 2008: 270).

Ulusal kimlikle ilgili literatürde hem de onun etnik topluluğun tetikleyici unsuru olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın daha fazla destekleyicileri arasında Anthony D. Smith daha fazla öne çıkmaktadır. Örnek için Smith'e göre ulusal kimlik, milliyetçilik ideolojisinin temel ülküsünü ve onun analitik bir terimini ifade eder. Smith açısından ulus kavramını tanımlamanın en iyi örneği, ulusun etnik topluluktan farklı olmasında yattığını iddia etmektedir. Yani, Smith'e göre etnik topluluk kendinde a) özel bir ad, b) ortak soy miti, c) paylaşılan tarihi anılar, ç) farklı kültürel unsurlar, d) özel bir vatan bağı ve önemli kesimler arasında e) dayanışma duygusu gibi altı ana nitelik içerir. Ulus ise paylaşılan anılar değil, a) ortak tarih, b) ortak mitoloji, c) farklı halk kültürleri, ç) Anavatan olarak algılanmış bir yerde ikamet etme ve d) ortak yasalar gibi unsurları içerir. Yani ulus, bir Anavatanı, halk kültürünü paylaşan, yaşayan ve hisseden topluluktur. Bu topluluk türü, ortak ekonomiyi özel ad ve Anavatan ile özdeşleştirir (Smith, 2017: 31-32).

Ortak bir dil, ulusun üyeleri arasında iletişimi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel mirasın ve kimliğin taşıyıcısıdır. Dil, ulusal kimliğin en önemli unsurlarından biridir ve topluluğun geçmişini, değerlerini ve normlarını geleceğe aktarmaktadır. Dilin yanı sıra, paylaşılan gelenekler de ulusal kimliğin temel yapı taşlarıdır (Şener, 2017). Örneğin, her yıl kutlanan milli bayramlar, dini festivaller veya kültürel etkinlikler, topluluğun üyeleri arasında ortak bir kimlik duygusunu zenginleştirmektedir. Eric Hobsbawm, "geleneğin icadı" kavramıyla bu tür ritüel ve kutlamaların ulusal kimliğin güçlendirilmesinde oynadığı rolü vurgulamıştır (Elhan, 2019).

Tarihsel anlatılar, ulusal kimliğin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Her ulus, kendine özgü bir tarihsel anlatıya sahiptir ve bu anlatılar, ulusun kökenlerini, zaferlerini, trajedilerini ve kahramanlarını içermektedir. Bu tarihsel anlatılar, ulusal kimliğin nesilden nesile aktarılmasını sağlar ve topluluğun üyeleri arasında ortak bir geçmiş ve kader bilinci oluşturur. Özellikle kurucu mitler, ulusal kimliğin temel taşlarıdır. Bu bakımdan, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşası süreci farklı dönemlerde, farklı etkenlerle ilerlemiştir. 1918 yılında kurulan Cumhuriyet rejimi ile Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kurulan günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ulusal kimlik inşası süreçlerinde kullanılan anlatılar birbirinden zaman içinde farklı özellikler göstermiştir (Asker, 2021b).

Ulusal kimlik literatürüne bakıldığında savaşın bir ulusun var oluşunda temel oluşturma bağlamında önemli rol oynadığı gözlemlenmektedir. Savaşlar devletin kurulması veya dağılmasında doğrudan etkili olan etkenlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla savaş, savaşan taraflar arasında merkezi güç odağı, etnik duygularla donanmış ulusal bilincin ateşleyicisi ve gelecek nesiller açısından mitoloji ve anıların kaynağı olma gücüne sahiptir (Smith, 2017: 51). Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan halkının belirli dönemlerde yaşamış olduğu savaşlar onun ulusal kimliğinin inşasında belirleyici önem arz etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinde yaşayan halkın ulusal kimlik açısından yaşamış olduğu ilk savaş sınavı Sovyetler Birliğinin dağılması dönemine denk gelmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yaşanan süreçte, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulması ve hemen ardından Ermenistan ile beklenmeyen bir savaşın yaşanması, genç Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kolektif hafızasında önemli bir yer tutmuştur. Karabağ Savaşı Azerbaycan’ın ulusal kimliği üzerinde silinmez bir iz bırakmış, kolektif bilincini ve kültürel mirasını derinden şekillendirmiştir. Hem yoğun trajediyi hem de dikkate değer zaferi kapsayan bu çatışmalar, ulusun benlik ve dayanışma duygusunu tanımlamada çok önemli olmuştur. Savaş kahramanlarının deneyimleri, şehit düşen askerlerin anılması ve Hocalı Katliamı gibi olayların ciddi bir şekilde hatırlanması, Azerbaycan’ın ulusal anlatısının ayrılmaz unsurları haline gelmiştir. Anıtlar ve bayraklar gibi semboller, direncin ve birliğin kanıtı olarak durmaktadır (İsmailov, 2015).

2. Karabağ Savaşlarının Tarihi Arka Planı

19. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu’nun Güney Kafkasya’ya doğru genişlemesi bölge coğrafyasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Rus-İran Savaşları’nın ardından “Gülistan” Antlaşması (1813) ve “Türkmençay” Antlaşması (1828) Azerbaycan topraklarının taksimiyle sonuçlanırken Araz Nehri’nden kuzeyde kalan topraklar Rusya’nın kontrolüne girmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Karabağ’ın dağlık bölgesinde yaşayan

Ermeniler Ermenistan'ın desteği ile merkezi hükümete karşı ayaklanmış ve ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit etmişlerdir. Sovyet döneminde, 1923 yılında Dağlık Karabağ bölgesine özerklik statüsü tanınmıştır (Swietochowski, 1988: 19).

20. yüzyılın sonlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılması, uzun süredir devam eden etnik ve bölgesel anlaşmazlıkları yeniden alevlendirmiştir. Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu 1988 yılında Ermenistan'la birleşme talebinde bulunmuş ve bu gelişme gerilim ve şiddetin tırmanmasına yol açmıştır (Karakoç, 2011). Bu durum Birinci Dağlık Karabağ Savaşı (1988-1994) ile doruğa ulaşmış ve önemli ölçüde can kaybı ve yerinden edilmeye sonuçlanmıştır. 1994'teki ateşkese rağmen bölge, aralıklı çatışmalar ve kırılgan bir barış ile bir parlama noktası olmaya devam etmiştir. Bu savaş sırasında, Ermeni güçleri Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayonu işgal etmiştir (Acaloğlu, 2021). 2020 yılında başlayan İkinci Karabağ Savaşı ise, Azerbaycan'ın geniş çaplı bir askeri operasyonla bu bölgeleri geri almasıyla sonuçlanmış ve 10 Kasım 2020'de Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanan Üçlü Bildiri ile çatışmalar sona ermiştir.

Karabağ Savaşları'nın etkisi kolektif hafıza doğrultusunda ele alınarak değerlendirilmeye değer bir konudur. Maurice Halbwachs'ın kavramsallaştırdığı gibi, toplumun geçmişi nasıl hatırladığı ve bu hatıraların toplumsal yapılar ve ilişkiler aracılığıyla nasıl şekillendiği ile ilgilidir (Biletska, vd., 2014). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Demir Perde'nin yıkılması, birçok Doğu Avrupa ülkesinde tarihlerinin ve dünyadaki yerlerinin yeniden keşfedilmesini gerektirmiştir. Bu süreç, ulusal kimliklerin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Birinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan halkının yaşadığı acılar, kayıplar ve yerinden edilmeler, ulusal kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Hocalı Katliamı gibi trajik olaylar, Azerbaycan'ın kolektif hafızasında derin izler bırakmış ve ulusal kimliğin şekillenmesinde travmatik bir temel oluşturmuş olup, bu ve benzeri trajik olaylar Azerbaycan halkının birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirmiştir (Günaydın, 2017: 65).

Karabağ Savaşları, Azerbaycan ulusal kimliğini derinlemesine etkileyen olaylar olarak kolektif hafızada yer etmiştir. Bu savaşlar, Azerbaycan halkı için bir yandan trajedi ve kayıplarla, diğer yandan da zafer ve direnişle özdeşleşmiştir.

3. Karabağ Savaşlarının Ulusal Kimlik Üzerinde Etkisi

3.1. Birinci Karabağ Savaşı

Bilindiği üzere Karadeniz'in doğusundaki Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısındaki Abşeron Yarımadası'na kadar uzanan dağlık alan Kafkasya olarak

adlandırılmaktadır. Kafkasya'nın doğusu Asya kıtasında, batısı ise Avrupa kıtasında yer almaktadır. Karabağ, Kafkas Dağları'nın güneydoğusunda konumlanmıştır (Gürel, 1992). Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras nehirleri ile günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde yer alan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölgeyi ve bu bölgeye bağlı ovaları kapsayan Karabağ bölgesinin yalnızca 4392 km²'lik bir kısmını oluşturmaktadır.

Karabağ bölgesi sahip olduğu zengin kaynakları nedeniyle her zaman uluslararası aktörler tarafından ilgi odağı olmuştur. Bu yüzden yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında çatışmalara sahne olmuştur. 20. yüzyıla girerken Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisi azalmış ve Rus Çarlığı bölgede güç kazanmaya başlamıştır (Kılavuz, 2017; Özyılmaz, 2013). Rus Çarlığının yıkılması ve kısa süre sonra gerçekleşen 1917 Ekim Devrimi sonrası geçici de olsa Rusların bölgedeki etkisi azalmıştır. Fakat Bolşevik yönetim kısa süre Rusya'nın sınırlarını genişletme politikasını yürürlüğe koymuştur. Böylelikle Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Rusya'nın bölgedeki gücü artmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Karabağ Bölgesi, Kafkasya'da kurulan Ermenistan ve Azerbaycan arasında ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu durum Sovyetler Birliği'nin izlediği politikardan ileri gelmektedir.

Tablo 1. Sovyet Azerbaycan Yönetimi Döneminde Dağlık Karabağ'ın Demografisi
(Kaynak: <https://karabakhfacts.com/demographics-statistics-in-nagorno-karabakh-during-the-soviet-azerbaijani-rule/>).

Yıl	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Ermeniler	111,694	132,8	110,053	121,068	123,076	145,45
Azerbaycanlılar	12,592	14,053	17,995	27,179	37,264	40,688
Diğerleri	1,014	3,984	2,358	2,066	1,841	2,947
Toplam	125,3	150,837	130,406	150,313	162,181	189,085

Sovyet yönetimi, Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki düşmanlığı tamamen bitirmemiş, sadece doğrudan çatışmaları geçici olarak önleyebilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde, Ermenilerin Karabağ'ı Ermenistan SSC'ye dahil etmeleri karşısında Moskova yönetimi adil olmayan bir tutum sergilemiştir. M. Gorbaçov'un 1985'ten

başlayarak uyguladığı “glasnost” ve “perestroyka” politikaları Ermenistan’ın yayılcılık siyasetinin ivme kazanmasına yol açmıştır (Kazımlı, 2018). “Glasnost” ve “perestroyka” politikalarını fırsat bilen Ermeniler, Azerbaycan’a karşı toprak iddialarını yeniden gündeme getirerek Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin Ermenistan’a katılması yönünde karar almışlardır. Fakat bir süre sonra bu iddianın yetersiz olduğunu düşünerek Dağlık Karabağ’da yaşayan Ermenilerin self determinasyon hakkını gündeme getirmişlerdir. Yaşanan bu olaylar sonucunda Ermenistan’da yaşayan Türkler vatanlarından edinmişlerdir (Asker ve Özpınar, 2021).

Şunu da belirtelim ki Dağlık Karabağ’daki yaşam standardı, Sovyetler Birliği’nin diğer dağlık bölgeleri ve Azerbaycan’ın geneli ile kıyaslandığında nispeten yüksek olmasına rağmen, Ermenistan, bölgedeki Ermenilerin Azerbaycan yönetimi tarafından kasıtlı olarak ayrımcılığa maruz bırakıldığını iddia ediyordu (Mustafayev, 2013). Bu iddialarını bir bahane olarak ileri süren Dağlık Karabağ’ın Ermeni yönetimi, daha önce de belirtildiği üzere bölgenin Ermenistan’ın egemenliğine geçmesi yönünde bir karar almıştır. Ancak, bu girişim yalnızca Azerbaycan SSC tarafından değil, aynı zamanda SSCB Yüksek Sovyeti ve SBKP Merkez Komitesi tarafından da SSCB Anayasası’nın 78. maddesi gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (Neciyev, 2011). Anayasanın 78. maddesi, sadece Birlik cumhuriyetlerinin ayrılmak hakkına sahip olduğunu, ancak bu cumhuriyetlere bağlı özerk cumhuriyetler veya oblastların, bağlı oldukları cumhuriyetin onayı olmadan ayrılma veya başka bir cumhuriyetle birleşme hakkına sahip olmadığını belirtmektedir (Karaca, 2015).

Bu gelişmeler ışığında her geçen gün derinleşen çatışmalar geniş çaplı bir savaşa dönüşürken Azerbaycan için ciddi fiziksel, maddi ve manevi kayıplarla sonuçlanmıştır. Savaşın ardından, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliği Ermenistan tarafından ihlal edilmiştir. Azerbaycan’ın resmi verilerine göre, savaşın sonunda işgal edilen ve etkilenen toprakların toplamı 17.000 km² (10.563 mil kare) olup, bu da ülkenin yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır. Bu topraklar arasında, Azerbaycan tarafından 1991’de lağvedilen eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi; Dağlık Karabağ’ı çevreleyen ve işgal edilen yedi bölge: Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrail, Kubatlı ve Zengilan; Ermenistan ile sınır komşusu olan Gazah, Ağstafa, Tovuz ve Gedebey bölgeleri ve temas hattı ile sınırı olan Terter, Goranboy, Ağcabedi ve Beylagan bölgeleri yer almaktadır (Abdullahzade, 2020). Toprak kayıplarının yanı sıra, Azerbaycan, mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerle ilgili sorunlarla karşı karşıya kalan bir ülke haline gelmiştir. İki devlet arasındaki gerginlik, yaklaşık bir milyon Azerbaycanlının evlerini terk etmesine neden olmuştur.

Azerbaycanlıların yerinden edilmesi iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk mülteci dalgası, 1988 ile 1991'in başları arasında, Dağlık Karabağ'ın ayrılma hareketinin yoğunlaştığı dönemde yaşanmıştır (Ertuğrul, 2022). Uluslararası Kriz Grubu'na göre, etnik çatışmaların başlangıcında Ermenistan'daki tüm etnik Azerbaycanlılar, yaklaşık 250.000 kişi, evlerini terk ederek Azerbaycan'a kaçımıştır (Ekici, 2017: 68; Ertuğrul, 2022).

İkinci dalga ise, çatışmanın 1991'in sonunda savaşa dönüştüğü ve Mayıs 1994'te ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı dönemde başlamıştır. Bu süreçte yaklaşık 22.000-25.000 kişinin hayatını kaybettiği ve 4.500'den fazla kişinin hala kayıp olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler Devlet Komitesi'nin 2010 verilerine göre, toplam yerinden edilmiş kişi sayısı 586.013'tür ve bu kişiler genellikle etnik Azerbaycanlılar, Kürtler, Ruslar ve bölgedeki Ahıska Türkleri gibi gruplardan oluşmaktadır (Mustafayev, 2013; Ertuğrul, 2022; Neciyev, 2011).

Azerbaycan'da savaşın sosyo-ekonomik etkileri de oldukça derindir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na göre, işgal edilen bölgelerde 6 şehir, 12 kasaba, 830 köy, 700 hastane ve sağlık kurumu zarar görmüş; 150.000'den fazla konut ve apartman yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Ayrıca, 4366 kamu ve sağlık hizmeti binası yıkılmış, 927 kütüphane yağmalanmış, 4,6 milyon kitap ve el yazması zarar görmüş; 6 devlet tiyatrosu, 368 kulüp ve 85 müzik okulu tahrip edilmiştir. 6000 sanayi, tarım ve diğer işletme yağmalanmış, işgal edilen bölgelerden 244.000 koyun ve 69.000 baş sığır alınmış; Azerbaycan'ın yazlık meralarının yüzde 70'i işgal edilmiş bölgede kalmış, 35.000 abone telefon istasyonu, 2500 trafo merkezi ve 15.000 km elektrik hattı yağmalanmıştır (İsayev, 2023).

Birinci Karabağ Savaşı'nın kolektif kimlik üzerindeki en önemli etkilerinden biri de Hocalı Katliamı olmuştur (Karagözov, 2013; Turan, 2017). Bu trajik olay, Dağlık Karabağ Savaşı'nın en karanlık ve kanlı olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. 26 Şubat 1992 gecesi, Ermeni kuvvetler Rusya İçişleri Bakanlığı'nın 366. motorize piyade tugayının desteğiyle Hocalı'yı işgal ederek yüzlerce masum insanı hedef almıştır. Resmi istatistiklere göre, 106'sı kadın ve 83'ü çocuk olmak üzere toplam 613 Azerbaycanlı hayatını kaybetmiş, 25 çocuk yetim kalmış ve 130 kişi ebeveynlerinden birini kaybetmiştir. Sekiz aile tamamen yok olmuş, 476 kişi kalıcı sakatlık yaşamış, 1275 kişi rehin alınmış ve 150 kişinin akıbeti hala bilinmemektedir. Uluslararası medya ve tıbbi incelemeler sonucunda elde edilen kanıtlar, katliamda yaşanan vahşeti ve insanlık dışı muameleyi açıkça göstermiştir. Bu korkunç olay, uluslararası toplumda büyük yankı uyandırmış ve insanlık suçu olarak kınanmıştır (Arslan, 2022).

Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan için ulusal kimliğin şekillenmesinde önemli bir dönemeç olmuştur. Bu çatışma, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve ulusal egemenliğini koruma mücadelesi olarak görülmüştür. Savaş, Azerbaycanlıların yoğun bir şekilde yerinden edilmesine ve mülteci durumuna düşmesine neden olmuş, ülkenin içsel birliğini ve dayanışmasını güçlendirmiştir. Ayrıca, ulusal kimlik duygusu, savaş sırasında ortaya çıkan fedakârlık ve direniş öyküleriyle derinleşerek pekişmiştir. Bu süreç, Azerbaycan toplumunda ortak bir hafıza oluşturarak ulusal bilincin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

3.2. İkinci Karabağ Savaşı

Birinci Karabağ savaşı sonrası Dağlık Karabağ sorunu hem uluslararası örgütler hem de ilgili literatürlerde bilinçli olarak “donmuş” çatışma olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Böyle bir tanımlamanın nedeni, Azerbaycan tarafının bahsedilen bölge ile olan bağlarını Ermenistan lehine vazgeçmesine destek olmayı hedeflemiştir. Bu durum Birinci Karabağ Savaşı sonrası var olan statükonun devam etmesine ve ara ara küçük çatışmaların dışında iki ülke arasında doğrudan savaşın başlamasına engel olmuştur (Kılavuz, 2017).

Birinci Karabağ Savaşı'ndan sonra iki ülke arasında sağlanan ateşkes sözleşmesinin ilk ciddi ihlali 2-5 Nisan 2016 yılında yaşanmıştır. Savaşın başladığı ilk günden uluslararası örgütlerin taraflara savaşın durdurulması yönünde yapılan çağırılara Azerbaycan tarafı uyum sağlasa da Ermenistan tarafı ateşkesi kabul etmemiştir. Yalnız 5 Nisan'da Ermenistan tarafı Azerbaycan ordusu karşısında ateşkesin sağlanmasına olumlu bakmıştır. Dört Günlük Savaş olarak nitelenen bu çatışmalarda Ermenistan tarafı birkaç mevzii ve tepelerin Azerbaycan ordusu tarafından ele geçirilmesine engel olamamıştır. Ayrıca Dört Günlük Savaş döneminde Ermenistan ne Amerika Birleşik Devletlerinden ne Rusya'dan ne de İran'dan gerekli desteği almıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Devleti bahsedilen savaş döneminde de Azerbaycan'a kendi desteğini esirgememiş ve tüm dünya medyasına da bununla ilgili söylemlerde bulunmuştur (Asker, 2021).

Bu savaş Azerbaycan ordusunda büyük ruh yüksekliğini oluşturduğu gibi Azerbaycan halkında ordu ve Vatana sahip çıkma sorumluluğunu daha da artmıştır. Ayrıca, bu savaşla ilgili yapılan yorumlar Azerbaycan ulusal kimliği açısından birkaç önemli değerlerin ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Sonuç olarak bu durum Azerbaycan ulusal kimliğinde “Vatan” kimliğinin daha fazla öne çıkmasına neden oluşu gibi onun ulus açısından “şemsiye” kimliği de pekiştirmiştir. Savaşın oluşturduğu ruh yüksekliği 2020 Tovuz Savaşı ve 44 Günlük İkinci Karabağ Savaşı'na da ordunun ve halkın daha yüksek hazırlıkla çıkmasını sağlamıştır (Asker, 2021).

2-5 Nisan 2016 yılından sonra Ermenistan askeri güçleri Karabağ ve Dağlık Karabağ'la sınırda bulunmayan fakat Azerbaycan Ermenistan sınırında bulunan Tovuz bölgesine 12 Temmuz 2020 tarihinde saldırıda bulunmuştur. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan savaşların literatürüne bakıldığında bahsedilen bu savaş 12 Temmuz 18 Temmuz 2020 yılında başlamıştır (Asker, 2021). Tovuz Savaşı, 2016'da yaşanan Dört Günlük Savaş'tan sonra Ermenistan ordusu tarafından başlatılmış en büyük sınır ihlali olarak kayda geçmiştir. Ermenistan tarafının Karabağ bölgesi ile doğrudan bağlantısı olmayan Tovuz bölgesine saldırı yapmasının temel nedenlerinden biri bahsedilen bölgede bulunan uluslararası doğal gaz, petrol ve demiryolları hattının bulunmasıdır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında ortaklaşa yapılmış Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve uluslararası önemi bulunan TANAP doğal gaz boru hatlarının doğrudan bu bölgede bulunması Ermenistan tarafının Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırısının temel nedenini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Diğer bir nedeni ise bahsedilen bölgenin Ermeniler tarafından hak iddia ettikleri Kuzey Karabağ bölgesi sınırlarında bulunmasıdır. Bu savaş döneminde de Nisan Savaşı'nda olduğu gibi Azerbaycan ordusu saldırıyı püskürtmeyi başarmıştır. Saldırı sonucu Azerbaycan Ordusu'nun Generali Polat Haşimov ve silah arkadaşlarının şehit olmuştur. Bu elim haberi duyan halk sokaklara akın ederek, Karabağ'ı özgürleştirmenin tek yolunun Ermenistan güçleriyle savaşmak olduğu talebini dile getirmiştir. Dört Günlük Savaş'ta olduğu gibi Türkiye yine de Tovuz Savaşı boyunca Azerbaycan'a olan desteğini açıklamış ve Azerbaycan'ın haklı davasında gerekeni yapacaklarını farklı kurum ve kişiler aracılığıyla dile getirmişler (Asker ve Özpınar, 2021).

Ermenistan ve Azerbaycan arasında var olan Karabağ sorununun diplomasi aracılığıyla çözüme kavuşmasını sözde kendi misyonu edinmiş Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatının ilgili Minsk Grubu, Ermenistan güçlerinin Azerbaycan'a doğru ara ara saldırılarına karşı önleyici diplomatik tutum ortaya koymaması aslında bahsedilen teşkilatın saldırgan tarafı, yani Ermenistan'ı savunması ve var olan "statükonun korunması olarak değerlendirilmelidir. Bu durum dolayısıyla işgalci taraf olan Ermenistan'ın uluslararası kamuoyunda ilgili sorunun çözüme kavuşması adına daha avantajlı kılmaktaydı (İsmayılov, 2021: 57).

27 Eylül 2020'de, Ermenistan'ın işgal altındaki Azerbaycan topraklarını genişletme amacıyla yeni bir saldırı başlatması, Azerbaycan'ın güçlü bir karşılık vermesine ve kırk dört gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasına neden oldu. Bu savaş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ermeni işgali altındaki topraklarını geri almasıyla sonuçlandı. İkinci Karabağ Savaşı ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BM GK) bahsedilen soruna ilişkin almış olduğu 822,853, 874 ve 884 sayılı dört kararının da sonuca bağlanmasına olanak sağladı (Aslanlı,

2021:117). Bu süreç, sadece askeri ve siyasi sonuçlar doğurmakla kalmadı, aynı zamanda Azerbaycan'da milliyetçilik duygularının güçlenmesine ve uluslararası güvenliğin sağlanmasına katkıda bulundu (Kişi, 2022). Bu yüzden İkinci Karabağ Savaşı yalnız Azerbaycan'ın kendi toprak bütünlüğünü sağlaması olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı eski Sovyetler Birliği ülkelerinin jeopolitik durumuna da yeniden bakmayı zaruri kılmıştır (Nesibli, 2021:39). Dolayısıyla, oluşmuş jeopolitik durum hem komşu ülkeler hem de eski Sovyetler Birliği üyeleri arasında yeni denklem ve iş birliğinin daha farklı boyutlar kazanmasına neden olmuştur.

İkinci Karabağ Savaşı'ndaki zafer, Azerbaycan ulusal kimliğinde adeta bir yeniden doğuşu simgeler. Bu zafer, yalnızca toprakların geri alınması anlamına gelmez, aynı zamanda ulusal gurur, onur ve bağımsızlık mücadelesinin bir sembolü olarak da büyük bir anlam taşır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğinde kazanılan bu zafer, ulusal kimliği güçlendirerek halk arasında büyük bir birlik ve beraberlik duygusu yaratmıştır (Ataman ve Pirinççi, 2021: 30).

İkinci Karabağ Savaşı, uzun süredir devam eden gerilimleri yeniden alevlendirmiş olsa da Azerbaycan'da yenilenmiş bir ulusal gurur ve birlik duygusunu da teşvik etmiştir. İşgal altındaki toprakların kurtarılmasına yol açan edilen askeri başarı, sadece stratejik bir zafer olarak değil, aynı zamanda ulusal onur ve toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması olarak değerlendirilmektedir (Ghanbarlou, 2022). Bu zafer, halkı ortak tarihi özelemler etrafında birleştirerek ulusal kimliği pekiştirmiş olup Azerbaycan'ın ulusal bilinci üzerinde derin etki bırakmıştır.

Karabağ Savaşları döneminde şehitler, gaziler ve kahramanlık hikayeleri, ulusal kimliğin temel taşları haline gelmiş ve toplumsal hafızada güçlü bir yer edinmiştir. Hocalı Katliamı'nı anma törenleri, savaşta hayatını kaybedenlerin anısına yapılan anıtlar ve zaferi simgeleyen bayraklar, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin önemli sembollerindedir. Bu savaşlar, Azerbaycan halkının milli bilinç ve kimlik oluşumunda kritik bir rol oynamış ve bu etki gelecekte de devam edecektir. Eğitim müfredatları, kültürel etkinlikler ve resmi söylemlerde Karabağ zaferi ve şehitlerin anısı, ulusal kimliğin güçlü bir unsuru olarak varlığını sürdürecektir.

Karabağ Savaşları hem trajediyi hem de zaferi içermiştir. Bu durum ulusal kimliğin sınındığı ve yeniden şekillendiği dönemler olarak Azerbaycan halkının milli bilinç ve kimlik gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Ulusal kimlik, bugün de bu savaşların izleriyle şekillenmeye ve güçlenmeye devam etmektedir.

Sonuç

Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin inşası kültürel, tarihsel ve jeopolitik dinamikleri şekillendiren bir süreçtir. Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları diğer etkenler gibi Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin oluşması ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Her iki savaş Azerbaycan ulusal kimlik inşası sürecinde çok boyutlu etkisini göstermiştir. Birinci Karabağ Savaşı sonuçları açısından Azerbaycan ulusal kimliğinde derin izler bırakmıştır. Bu dönemde Hocalı Katliamı gibi ulusun yok edilmesini hedeflemiş trajik olaylar ulusal kimlik inşasını travmatik temele oturtmuştur. Bu olaylar Azerbaycan ulusal kimliği açısından birlik, dayanışma ve ulusal tarih bilincinin oluşumunu sağlamıştır. Birinci Karabağ Savaşı sonucunda yaşanan toprak kayıpları ve bölge halkının yerinden edilmesi, ulusal kimliğin şekillenmesini pekiştiren değerli etkenlerdir. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından öngörülen devlet politikası ve geliştirilen söylem ve eğitim reformları, ulusun deneyimlediği trajik olayların ulusal kimliğin inşasına entegrasyonunu ve ulusal birliğin daha fazla kenetlenmesini sağlamıştır.

Birinci Karabağ Savaşı'ndan farklı olarak İkinci Karabağ Savaşı, ayrıca Dört Günlük Savaş ve Tovuz Savaşı Azerbaycan ulusal kimliğinin inşası sürecinin yeniden biçimlendirilmesini sağlamıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve kırk dört gün devam eden savaş, Azerbaycan devletinin zaferiyle sonuçlanmış ve Birinci Karabağ Savaşı'nda kaybedilen toprakların yeniden geri kazanılmasına ve ulusal birliği koruma mücadelesinin simgesi haline gelmiştir. Azerbaycan devletinin İkinci Karabağ Savaşındaki zaferi, sadece askeri boyutta elde edilmiş bir başarı değil, ayrıca ulusal kimliğin inşası sürecinde yeni değerlerin kazanılmasıdır.

Extended Abstract

The article examines the complex phenomenon of national identity construction in Azerbaijan, focussing on the profound impact of the Karabakh wars. The Karabakh Wars, which began in the late 20th century and escalated significantly in recent years, have played a crucial role in the formation and consolidation of Azerbaijani national identity. This in-depth summary looks at various dimensions through which the Karabakh wars have influenced national identity, including political discourse, educational reforms, and media representation. It demonstrates how these elements have dynamically interacted to foster a sense of unity and patriotism among Azerbaijanis and embed a narrative of resilience and sovereignty into the fabric of Azerbaijani society.

National identity in Azerbaijan is characterised by a rich web of historical events, cultural traditions, and geopolitical dynamics. The conflict over Karabakh has not only sharpened the national consciousness but also intensified the collective memory of past battles and aspirations for sovereignty. The wars were embedded in national narratives, and these narratives were disseminated to promote a sense of unity and patriotism. The curricula were restructured to emphasise the historical significance of the Karabakh region and the heroism of those who fought in the wars. Both state-controlled and independent media have played a crucial role in shaping public perceptions and promoting a collective identity centred on resistance and national pride.

The Karabakh wars have had a significant impact on the political discourse in Azerbaijan. The state presents the wars as key moments in the country's history that were decisive for the preservation of national sovereignty and territorial integrity. This discourse is reflected in the educational reforms, where the curriculum has been adapted to include the historical and cultural significance of the Karabakh region. Emphasizing the heroism of those who fought in the wars serves to instill a sense of pride and resilience in younger generations. These educational reforms aim to ensure that the memory of the Karabakh wars and the values they represent are passed on to future generations in order to strengthen a unified national identity.

Media representation has played an important role in shaping collective memory and national identity in Azerbaijan. Both state-controlled and independent media have helped to spread narratives of resistance and national pride. These narratives have been instrumental in fostering a sense of unity and patriotism among Azerbaijanis. The media has also played a role in emphasising the significance of the Karabakh region and the sacrifices of those who fought in

the wars. This has helped to embed the narrative of resilience and sovereignty in Azerbaijani society. State institutions and civil society have played an important role in maintaining the national narrative. State institutions have been involved in restructuring curricula and promoting national narratives through various media channels. Civil society, including non-governmental organisations and community groups, has also been active in promoting these narratives. These efforts have helped to foster a sense of national unity and resilience. The dynamic interplay between state institutions and civil society has ensured that the narrative of the Karabakh wars and the values they represent are deeply embedded in Azerbaijani society.

The Karabakh wars have served as a catalyst for national unity in Azerbaijan, embedding a narrative of resilience and sovereignty into the fabric of Azerbaijani society. The wars have significantly influenced political discourse, educational reforms, and media portrayal, all of which have played a crucial role in the formation of national identity.

The efforts of state institutions and civil society to maintain these national narratives have ensured that the memory of the Karabakh wars and the values they represent are deeply embedded in Azerbaijani society. This in-depth summary sheds light on the dynamic interplay between conflict and identity formation and contributes to a deeper understanding of the construction of national identity in the context of ongoing territorial disputes and the lasting impact of the conflict on social cohesion. The study examines how the wars were embedded in national narratives and how these narratives were disseminated to promote a sense of unity and patriotism among Azerbaijanis.

The conflict over Karabakh not only heightened national consciousness but also intensified the collective memory of past struggles and aspirations for sovereignty. The curricula have been restructured to emphasise the historical significance of the Karabakh region and the heroism of those who fought in the wars. Both state-controlled and independent media have played a crucial role in shaping public perceptions and promoting a collective identity centred on resistance and national pride.

The study also examines the role of state institutions and civil society in perpetuating these national narratives. By analysing these elements comprehensively, this article sheds light on the dynamic interplay between conflict and identity formation. It highlights how the Karabakh wars have served as a catalyst for national unity, embedding a narrative of resilience and sovereignty into the fabric of Azerbaijani society. By exploring the intersections of war, memory, and identity, this study contributes to a deeper understanding of the construction of

national identity in the context of ongoing territorial disputes and the enduring effects of conflict on social cohesion.

Kaynakça

- Abdullahzade, C. (2020). *Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu*. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69(4), ss.1541-1568.
- Acaloğlu, A. (2021). Problems and Solutions in the Karabakh Conflict: From the Beginning to Today. *BRIQ Belt & Road Initiative Quarterly*, 2(1), ss.77-93.
- Anderson, B. (2004). *“Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması”*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, G. (2022). *Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları*. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), ss. 522-570.
- Asker, A. (2020). Azerbaycan Milliyetçiliği. *Milliyetçilik, İstanbul: Otorite*, ss. 552-563.
- Asker, A., ve Özpınar, Z. G. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), ss. 83-106.
- Asker, A. (2021a). Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü. *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, ss.115-129.
- Asker, A. (2021). Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları). *İçinde: Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, ss.1-41.*
- Aslanlı, A. (2021). “Birinci Karabağ Savaşının Nedenleri ve Sonuçları”. Ataman, M ve Pirinççi, F. (Ed.), *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. İstanbul: SETA Yayınları. ss.117-140.

- Ataman, M. ve Pirinççi, F. (2021). “Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçılmaz Çözüme Doğru”. Ataman, M ve Pirinççi, F. (Ed), *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. İstanbul: SETA Yayınları. ss. 17-39.
- Biletska, Y., Şahin, C. ve Şükür, İ. (2014). Kolektif Hafıza ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye'de Resmi Tarih Yazıcılığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss.94-116.
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), ss.62-77.
- Elhan, N. (2019). Pehleviler Döneminde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3(2), ss.13-37.
- Ertuğrul, Ü. E. (2022). 2020 Azerbaycan-Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü. *Bilig*, (101), ss. 57-86.
- Garagözov, R. (2013). Bir Kimlik Tespiti, Kolektif Şuur ve Sosyal Bir Travma Olarak Hocalı Faciası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), ss. 143-152.
- Ghanbarlou, R. M. (2022). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri. *SDE Akademi Dergisi*, 2(5), ss. 12-39.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Günaydın, M. (2017). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürel, Ş. S. (1992). Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01).
- İsayev, T. (2023). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Sonrasında İmzalanan Ateşkes Antlaşmasına Göre Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), ss.153-165.
- İsmailov, M. (2015). Bir Tahayyül Olarak Kültürel Travma ve “Soykırım” Retoriği. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(1).
- İsmayılov, M. (2021). “Karabağ'ın Ermenistan İçin Anlamı”. Ataman, M ve Pirinççi, F. (Edlr.), *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. İstanbul: SETA Yayınları. ss.57-74.

- Karaca, E. (2015). SSCB'nin Dağılma Sürecinden BDT'nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987-Aralık 1991). *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), ss. 113-140.
- Karakoç, E. (2011). A brief overview on Karabakh history from past to today. *Journal of Human Sciences*, 8(2), ss.1002-1026.
- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. *Karadeniz ve Kafkaslar*, 101.
- Kılavuz, İ. T. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. *Avrasya Etüdüleri*, 52(2), ss. 51-78.
- Kişi, E. (2022). Bir Tarafta Pandemi, Diğer Tarafta Savaş: Tarihi ve Siyasi Yönleri ile "2020 Dağlık Karabağ Savaşı". *Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss. 1-8.
- Mustafayev, B. (2013). Sovyetler Döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (39), ss. 53-68.
- Neciyev, E. (2011). Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi. *Ermeni Araştırmaları*, (39), ss. 163-186.
- Nesibli, L.N. (2021). "Karabağ'ın Azerbaycan İçin Önemi". Ataman, M ve Pirinççi, F. (Ed.), *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu*. İstanbul: SETA Yayınları. ss. 39-55.
- Özyılmaz, E. V. (2013). *Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), ss.191-208.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smith, A.D. (2017). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swietochowski, T. (2022). *Rusiya və Azərbaycan sərhədyanı bölgə keçid dövründə*. Bakı: Xəzər Nəşriyyatı.
- Şener, B. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), ss.1-30.

Turan, R. (2017). Azerbaycan'da Okutulan Ata Yurdu Ders Kitabında Azerbaycan Ulusal Kimliğinin Temsili. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), ss. 593-612.

Vatandaş, C. (2004). *Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım Kitabevi